

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

НАВЧАННЯ Й ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У ВИКЛИКАХ СЬОГОДЕННЯ

Монографія

Суми 2018

УДК 373.2/3.091.2

Н 15

*Друкується згідно з рішенням вченої ради
Навчально-наукового Інституту педагогіки і психології
(протокол № 8 від 27 березня 2018 р.)*

Рецензенти:

Т. О. Пушкарьова – кандидат педагогічних наук, професор, начальник відділу проектного управління Інституту модернізації змісту освіти, м. Київ

О. С. Чашечникова – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри математики Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Наукові редактори:

О. В. Лобова – доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної і початкової освіти Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка;

І. П. Рогальська-Яблонська – доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Н 15 **Навчання й виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у викликах сьогодення:** [монографія] / за заг. ред. О. В. Лобової, І. П. Рогальської-Яблонської. – Суми: ФОП Цьома С. П., 2018. – 444 с.

ISBN 978-617-7487-349

У колективній монографії висвітлюються питання психолого-педагогічного супроводу процесу навчання і виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку; представлено ретроспективний аналіз педагогічних досліджень навчально-виховного процесу у початковій школі та дошкільних навчальних закладах; запропоновано нові підходи до підготовки майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти до професійної діяльності.

Монографію адресовано фахівцям з дошкільної та початкової освіти, інноваційно-налаштованим аспірантам, магістрантам, студентам, широкій педагогічній громаді.

УДК 373.2/3.091.2

© Колектив авторів, 2018

© ФОП Цьома С. П., 2018

ISBN 978-617-7487-349

© СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2018

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

- Бурсова С. С., Гришко О. І., Карапузова І. В., Клевака Л. П.**
*ВИКОРИСТАННЯ РОЗВИВАЛЬНОГО МАТЕМАТИЧНОГО
МАТЕРІАЛУ З МЕТОЮ ФОРМУВАННЯ ЕЛЕМЕНТАРНИХ
МАТЕМАТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ 7*
- Гаврило О. І.**
*ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА
ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДОШКІЛЬНИКІВ МЕТОДАМИ
ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ 25*
- Гнізділова О. А., Сулаєва Н. В.**
*ВИКОРИСТАННЯ МНЕМОТАБЛИЦЬ В ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРИРОДІ 42*
- Данько Н. П.**
*КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ
МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ВІДПОВІДНО
ДО НОВОГО ТИПОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ПЛАНУ 60*
- Золотарьова Т. В.**
*ПІЗНАВАЛЬНО-ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ІЗ ДЦП І СТАН СФОРМОВАНOSTІ ЇХ УМІНЬ ЗДІЙСНЮВАТИ
ПЛАНУВАННЯ ТА САМОКОНТРОЛЬ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 78*
- Ковалевська Н. В., Пасічніченко А. В., Зімакова Л. В.**
*РЕАЛІЗАЦІЯ НЕТРАДИЦІЙНИХ ФОРМ СПІВРОБІТНИЦТВА ЗАКЛАДІВ
ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ З СІМ'ЄЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ 98*
- Колишкіна А. П.**
*МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО ДОЦІЛЬНОЇ
ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ 115*
- Кондратюк С. М.**
*ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ НЕУСПІШНОСТІ
УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ 133*
- Король О. В., Павлущенко Н. М.**
*ДО ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОЇ СКЛАДОВОЇ
У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ 150*

Манжелій Н. М., Вашак О. О. УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ІГРАШКА У ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	167
Рогальська-Яблонська І. П., Рогальська Н. В. ПРОЕКТУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ	184
Парфілова С. Л. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ МОДЕЛЮВАННЯ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	202
Прибора Т. О. АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ ДО ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	220
Харькова Є. Д. ВЗАЄМОДІЯ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА РОДИНИ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	234
Шаповалова О. В. ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СТАВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА	254

РОЗДІЛ 2

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бондаренко Г. Л. ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДО РИТОРИЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	267
Булатова Л. О. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНО-ОБРАЗНИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	284
Бутенко В. Г. ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ДЕФІНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ	303
Васько О. О. МЕТОДИКО-МАТЕМАТИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ	323

Врадій К. М. ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ТЕХНОЛОГІЧНО НАСИЧЕНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ	340
Гулей О. В. ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ НАВЧАННЯ ДЕКОРАТИВНО- ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ В ЗМІСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ВИТИНАНКИ.....	357
Карапузова Н. Д., Павленко Ю. Г. МУЗЕЇ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	373
Лобова О. В. ВОКАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ СПІВОЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	393
Порядченко Л. А. ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДО ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ ДІТЕЙ 5-6 РІЧНОГО ВІКУ ПОБУДОВИ ВИСЛОВЛЮВАНЬ У ФОРМІ ОПИСУ.....	409
Пушкар Л. В. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ МУЗИЧНО- ТЕРАПЕВТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МУЗИЧНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ БАКАЛАВРІВ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ.....	428

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДО ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ ДІТЕЙ 5-6 РІЧНОГО ВІКУ ПОБУДОВИ ВИСЛОВЛЮВАНЬ У ФОРМІ ОПИСУ

Л. А. Порядченко,

*канд. пед. наук, доц., доцент кафедри початкової освіти
Київський університет імені Бориса Грінченка*

Уміння чітко, логічно і грамотно описати об'єкт чи подію, донести до співрозмовника певну думку, відстояти у словесній суперечці свою позицію – це справжнє мистецтво, яким володіє далеко не кожен з нас. У чому ж причина? А причина в тім, що починаючи з раннього дитинства, нас не навчали мистецтву живого слова, не заклали тієї мовної бази, якою ми могли б уміло користуватися під час висловлення своєї думки.

Отож, в процесі здобуття вищої освіти «вчителя початкових класів» чи «вихователя дошкільного закладу» необхідним стає вирішення завдання професійного мовлення педагога, яке має бути взірцем для своїх вихованців. Воно має бути настільки досконалим, щоб дитина на прикладі педагога засвоїла всі особливості правильного, чіткого мовлення. Як відомо, сенситивним періодом у розвитку мовлення дитини є період дошкільного дитинства та початкової школи.

Велике значення в розвитку мовлення і мислення дитини має робота над описом як функціонально-смісловим типом мовлення, як одним з видів монологу, як на уроках з розвитку мовлення, так і на уроках з читання, рідної мови, образотворчого мистецтва, художньої праці, природи та музики.

Проблематика навчання опису була предметом дослідження як у дошкільній (В.В. Гербова, А.Я. Зрожевська, С.В. Ласунова), так і в шкільній лінгвометодиці (О.П. Глазова, З.О. Доморацька, Л.М. Міненко, Г.І. Сорокіна, В.А. Собко). Вченими описано варіативні методики навчання описового мовлення дітей дошкільного (М.М. Алексєєва, А.М. Богуш, А.М. Бородич, Л.В. Ворошиніна, Н.В. Гариш, Є.П. Короткова, Г.М. Ляміна, Є.І. Тихєєва, О.С. Ушакова, В.І. Яшина та ін.) та молодшого шкільного віку (Н.О. Будна, Н.А. Головань, Л.О. Варзацька, М.С. Вашуленко, Т.О. Ладигенська, Н.І. Лепська, М.Р. Львов, М.М. Наумчук, К.С. Прищепа, Н.Ф. Скрипченко, Г.О. Фомічова та ін.).

Але не завжди вчителі та вихователі мають достатні знання про опис як функціонально-смісловий тип мовлення, про його граматичні і структурні особливості, про його роль у розвитку мислення і монологічного мовлення дитини.

Тому **мета** даного підрозділу полягає в тому, щоб, по-перше, допомогти педагогам усвідомити, що являє собою опис як різновид монологу, його композиційні та мовностилістичні особливості, охарактеризувати його види. По-друге, дослідити стан сформованості мовленнєвих умінь дітей 5-6 річного віку будувати власні висловлювання у формі опису, по-третє, запропонувати методичні поради щодо навчання

цьому функціонально-смісловому типу мовлення дітей.

Перш за все з'ясуємо, що таке опис. У методиці описом називають функціонально-смісловий тип мовлення, який містить характеристичне повідомлення про факти, дії та явища, що існують водночас. У основі опису лежить одиниця логіки – судження. Будь-яке судження виражається у формі речення, але не кожне речення є судженням. Судження – це форма думки, в якій стверджується або заперечується щось відносно предметів чи явищ об'єктивної дійсності. Тому елементарний перелік ознак предмета чи дії ще не утворює опису. Це лише один з прийомів, який у ньому використовується.

Одночасність ознак в описі виражається тим, що в кожному описовому контексті дієслова використовуються в одному визначеному часі. Поєднання різних видо-часових форм дієслів в описі недопустиме.

За допомогою опису можна розкрити особливості природних явищ, якостей людини, описати дію чи стан, тому цей функціонально-смісловий тип мовлення має кілька різновидів, зокрема: натюрморт, портрет, пейзаж, характеристика, інтер'єр. Тільки в характеристиці допустиме зіставлення дій різночасового плану.

Кожен із цих різновидів має свої структурні й мовностилістичні особливості, що надають йому своєрідної самобутності й виразності.

У пейзажі, як описовому жанрі висловлювання, перераховуються як тимчасові, так і постійні чи узагальнені ознаки природи.

Відмінності пейзажу від інших видів опису виявляються у специфічних мовних засобах. У цих текстах наявні обставини часу (*тільки-но, цілими днями, нині, іноді, потому, вечорами* і т.д.); видо-часові форми дієслів (*було тихо*).

Особливість опису інтер'єру полягає в статичності змісту. У ньому зазвичай перераховуються предмети-неістоти (*меблі, предмети побуту* і т.д.), які перебувають у стані спокою, створюючи своєю наявністю певні ознаки кімнати, приміщення чи обмеженої розмірами території. Називати дію чи стан цих предметів необов'язково, достатньо перерахувати їх наявність. Тому тут використовуються номінативні та еліптичні види речень.

Опис портрету – це перерахування характерних рис людини. Ці ознаки можуть бути як постійними (опис обличчя, зовнішності), так і змінними (опис одягу, стану).

Опис зовнішності людини зазвичай виражається іменними частинами мови: іменниками, прикметниками, числівниками, прислівниками. У деяких випадках опис портрету людини може передаватися дієсловами (зображення стану і настрою людини). У такому разі ознаки виражаються із зовнішньо змістовим навантаженням. Наприклад: *Марійка почервоніла, її вуха горіли від сорому*.

Відмінність між описом портрету та характеристикою виражається в тім, що у першому описуються зовнішні ознаки (риси) людини, а в другому розглядається її внутрішній стан, особливості характеру, поведінка.

Ознаки характеристики поділяються на два види. Перші складаються на конкретних фактичних даних (біографія людини з перерахуванням подій у її житті), другі – аналізують характер людини, її стан, поведінку і

тому іноді потребують доказовості та прикладів. Цими властивостями характеристика подібна до одного з функціонально-сміслових типів мовлення – міркування (бо саме тут тези потребують доведення). Але її відмінність від міркування полягає в тому, що в останньому виражаються причинно-наслідкові відношення, які супроводжуються доведенням. У цьому ж виді опису доводити нічого не потрібно – тут просто наявна констатація фактів.

Натюрморт певною мірою подібний до опису інтер'єру. Він є поєднанням переліку та особливостей предметів побуту, овочів, фруктів і квітів, що знаходяться перед глядачем. Ознаки, що виражаються в натюрморті – статичні. Лінгвістичними особливостями цього виду опису є те, що він складається з називних, еліптичних та складносурядних речень. Наприклад: *«На столі – букет фіалок. У червоній мисці – кілька червонобоких яблук, що перекладені рожевими соковитими черешнями та достиглими сливами. Скибка соковитого кавуна. Біля краю – серветниця, тарілка з виделкою та ножом. Чудовий апетитний вигляд має все це».*

Ще однією особливістю опису є те, що передати словами можна не лише предмет чи явище, а й дію чи стан. У кожного з цих видів опису є свої структурно-стилістичні властивості, власний мовний матеріал. Наприклад, щоб передати стан людини чи природи, найчастіше використовують прислівники або неозначену форму дієслів (*Морозить. Вітряно. Сніжно* і т.д.), для опису дії вживають словосполучення, що зображують особливість дії. Це можуть бути прислівники (*їздить швидко, говорить голосно*), або іменники з прийменниками (*виїжджає з двору, сидить на стільці*).

Враховуючи вищезазначені лінгвістичні особливості даного функціонально-сміслового типу мовлення, нами був проведений аналіз мовленнєвих умінь дітей 5-6 річного віку побудови висловлювань у формі опису.

Для аналізу дитячого мовлення нами було виокремлено методичні принципи, комунікативний критерій та його показники, а також етапи та завдання дослідження.

Під час аналізу усного мовлення дитини ми дотримувалися методичних принципів, які визначалися теоретичними положеннями психологічних, лінгвістичних, лінгвометодичних наук:

1. Принцип розвитку чуття мови опису. У процесі продукування висловлювань дитина мала інтуїтивно, підсвідомо відчувати, які синтаксичні конструкції і яку композицію треба використати при побудові опису.
2. Принцип природовідповідності. Експериментальні завдання, що пропонувалися дітям для виконання, відповідали їх віковим креативно-мовленнєвим можливостям.
3. Принцип системності. Завдання для перевірки рівня розвитку мовлення за типом опису в дитини були визначені і систематизовані стосовно всіх видів опису, що сприяло об'єктивному й ґрунтовному діагностуванню особливостей навичок дітей будувати описи.

Дослідження рівня сформованості мовленнєвих умінь і навичок дітей створювати висловлювання у формі опису передбачало виконання таких організаційних **умов**:

1. Безпосереднє сприймання дітьми об'єкта, що описується (це активізує мимовільний неусвідомлений добір необхідних мовних засобів, якими володіють діти);

2. Сприймання зображення на картинках (портрет, пейзаж, інтер'єр, натюрморт, характеристика, дія, об'єкт, стан).

Для побудови описів дітям пропонувалися зображення фрагментів знайомих їм казок: «Червона Шапочка», «Білосніжка та семеро гномів», «Три ведмеді», «Том та Джері», «В лісі на галявині», «Пригоди Вінні».

Створювати описи, які передбачали б відтворення об'єктів навколишнього світу по пам'яті, дітям не пропонувалось, оскільки перед ними стояло б подвійне завдання: по-перше, відтворити в пам'яті зоровий образ пропонованого об'єкта, по-друге, відібрати необхідні мовні засоби і використати їх у мовленні. Це значно ускладнювало б поставлене перед дітьми мовленнєве завдання, а також обмежувало б наші можливості здобути точні дані про граматичні форми, якими вже оволоділи діти та найчастіше використовують у своєму мовленні.

Зосереджуючись на першому завданні (пригадати), діти втрачали б сутність головного завдання (описати), а відтак – їх висловлювання не відображали б суть дитячого опису, що вивчається нами, або взагалі не відбувалися б.

3. Для опису обирались об'єкти, доступні дітям для сприйняття, ті, що відповідають їх життєвому досвіду.

4. Мовлення респондентів фіксувалося на диктофонну плівку таким чином, що вони цього не знали, і тому процес висловлювання був природним, незважаючи на те що відбувався за нашими завданнями. Зауважимо, що без спонукань дорослих діти самостійно майже ніколи не намагаються висловлюватись у формі опису.

Записи дитячого мовлення проводилися таким чином: дітей по одному запрошували в окрему кімнату та пропонували їм описати предмет, портрет, інтер'єр, натюрморт, пейзаж, дати характеристику предмету чи дії, тобто тому, що зображено на картинці або безпосередньо сприймається ними. Те, що дитина знаходилась у кімнаті наодинці з педагогом, на нашу думку, позитивно впливало на дітей, на побудову їхніх висловлювань, не давало можливості відволікатися на різного роду подразники, а також користуватися підказками інших дітей, повторювати вслід за ними або будувати описи за аналогією. Крім того, фіксувалися описи дітей, створені на заняттях з розвитку мовлення в природних безпосередніх умовах спілкування, їхніх іграх та в інших моментах їхнього навчання і виховання.

Для аналізу описових висловлювань дітей ми відібрали такі показники **комунікативного критерію**:

- наявність опису в дитячих висловлюваннях, різновидах дитячих описів;
- обсяг опису;
- кількість мікротем та ступінь їх розгорнутості;

- інформативність дитячих описів;
- композиційні особливості дитячих описів;
- синтаксис зв'язного цілого (граматичні способи міжфразового зв'язку);
- синтаксичні особливості дитячих описів (словосполучень та речень) та їх граматичної системи;
- адекватність лексико-граматичних засобів висловлювання дитини мовним нормативам опису.

Сутність запропонованих показників комунікативного критерію для обстеження мовлення дітей визначаємо таким чином:

Перший показник – *наявність у дитячих висловлюваннях опису, різновиди дитячих описів* передбачав з'ясування того, чи здатні діти будувати описи, наскільки їхні висловлювання-описи відповідають цьому функціонально-смысловому типу мовлення, до яких видів опису діти 5-6 річного віку вдаються найчастіше, які з них вони створюють без особливих зусиль, а які не можуть побудувати взагалі.

Використання другого показника – *обсяг дитячих описів* – давало можливість з'ясувати, наскільки активізується у кількісному відношенні словниковий запас і синтаксична будова мовлення дитини під час складання опису. Обсяг визначався методом підрахунку кількості слів та речень. Слід зазначити, що деякі науковці об'єм висловлювання дитини визначають тільки за кількістю слів або тільки за кількістю словосполучень (Клевченя М.С.) чи тільки за кількістю речень (Ядешко В.І.). Ми дотримуємося думки, що найдоцільніше вивчати обсяг описів комплексно з урахуванням повнозначних та неповнозначних слів і синтаксичних одиниць, оскільки саме слова і граматичні форми створюють передумови для вживання словосполучень, які відрізняються як за будовою, так і за наявністю в них різних за складністю прийменниково-відмінкових форм, а словосполучення, у свою чергу, є складовими компонентами речення як показника синтаксичної будови висловлювання.

Третій показник – *кількість мікротем та ступінь їх розгорнутості* – давав нам уявлення про змістове наповнення висловлювань, що відтворюють окремі деталі (мікротему), та кількість деталей об'єкта (кількість мікротем), які відображені в описах дітей.

Під час визначення кількості мікротем, ми керувалися тим, що мікротема в описі – це окремий його смисловий компонент, який деталізує і увиразнює його. Наприклад, коли дитина, описуючи предмет, називає не тільки особливості цього предмета (1 мікротема), а й властивості деталей цього предмета (2 мікротема), його місцезнаходження (3 мікротема), а також дії у визначений момент часу (4 мікротема) тощо.

Четвертий показник – *інформативність* – давав змогу встановити точність і повноту викладу інформації під час побудови опису предмета, портрета, характеристики, інтер'єру, натюрморту, пейзажу та опису дії.

За допомогою такого показника, як *композиційні особливості дитячих описів* встановлювалася відповідність структури висловлювань особливостям тексту: 1) чи наявна у його змісті: початкова частина, яка називає предмет опису; основна частина, де описується сам предмет та визначаються його характерні

особливості; кінцівка, у якій підводиться підсумок усьому вищезазначеному та висловлюється ставлення до предмета опису; 2) чи здатні діти дотримуватися теми та мети висловлювання.

Такий показник, як *синтаксис зв'язного цілого (граматичні способи міжфразового зв'язку)* давав можливість з'ясувати, який саме зв'язок існує між реченнями в мікротемі та поміж частинами дитячого тексту-опису, що є його складовими; чи забезпечується дотримання дитиною-мовцем логічного й послідовного поєднання всіх частин висловлювання в єдине синтаксичне ціле.

Використовуючи показник *синтаксичних особливостей дитячих описів*, було виокремлено види словосполучень та речень, які зазвичай використовують діти шостого року життя у своєму мовленні.

Показник, що передбачав виявлення *адекватності лексико-граматичних засобів дитячих висловлювань мовним нормативам опису*, дозволив виокремити лексико-граматичні засоби, які наявні в мовно-мовленнєвому арсеналі дитини, виявити вміння доречно вживати слова й використовувати граматичні форми під час створення висловлювань-описів і таким чином з'ясувати, чи відповідають ці засоби лексико-граматичним особливостям опису як функціонально-смісловому типу мовлення.

Відповідно до комунікативного критерію було відібрано й запропоновано дітям до виконання такі завдання:

- Описати іграшку чи предмет (котика, собачку, ляльку тощо).
- Дати характеристику (товаришу, казковому герою).
- Описати портрет товариша або фантастичного героя.
- Описати інтер'єр групової кімнати, музичної зали, спальні, ігрового куточка або на картинці інтер'єра кімнати, де знаходяться казкові герої.
- Описати картину, на якій намальовані фрукти (натюрморт).
- Описати дії дітей у процесі гри, під час чергування, у трудових процесах, в повсякденному житті тощо (які відбуваються в статистиці).
- Описати емоційний стан дітей в групі, стан природи (за спостереженням).
- Описати пейзаж за вікном.
- Описати зображене на картинці. (Картинки пропонувалися з метою визначення можливостей дитини описувати не лише пейзаж, портрет чи давати характеристику дії, яку виконує головний герой, а й розповісти про явище природи чи словесно змалювати стан людини).

Аналіз дитячих відповідей на питання показав такі результати:

1) Наявність у дитячих висловлюваннях опису, різновиди дитячих описів. Спостереження та аналіз мовлення дітей засвідчили, що діти 5-річного віку під час створення монологічних висловлювань надавали перевагу розповідям. Іншими функціонально-смісловими типами мовлення, зокрема описом, вони користувалися значно рідше, виявляючи певні труднощі. Саме тому діти досить часто, не закінчивши розпочату побудову опису, переходили до розповіді, а в окремих випадках навіть до міркування. Це відбувалося тоді, коли дитина починала

відтворювати послідовність дій об'єкта опису у формі розповіді (наприклад: *«Це котик. Котик красивий... Він зараз сидить на тиночку, а потім злізе і піде додому»*), чи пояснює, чому саме ті чи інші якості притаманні цьому об'єкту, неусвідомлено переходячи від опису до функціонально-смиислового типу мовлення – міркування, наприклад: *«У мене є лялька. В неї червоненьке платтячко є... Вона мені дуже подобається, тому що вона дуже красива»*).

Дитячі описи всіх видів за змістом і структурою поділялися на: 1) описи, які являли собою загальну оцінку предмета, а потім характеристику окремих ознак; 2) описи, в яких передавалося загальне враження від предмета; 3) описи, у яких повідомлялося про окремі ознаки предмета або перераховувалися предмети.

Найлегше дітям старшого дошкільного віку було складати **опис предмета**. Так, переважна більшість опитуваних дітей без особливих зусиль створювали висловлювання описового характеру, що є характеристикою предмета. Наприклад: *«У мене є улюблена іграшка – машинка. Вона вся червоного кольору. У неї є руль, він – у машині. Ще є двері і фари. Вони світять. Мені подобається моя машинка»*.

У більшості випадків діти під час опису предмета діти називали форму, колір, величину і лише деякі з них складали висловлювання, що більш схожі до розповіді з елементами міркування: *«Моя машина. Вона так їздить, а потім ще й сигналізує так. Бо в неї пі-пікалка є»*.

Другим за частотою використання в мовленні дітей старшого дошкільного віку є **опис портрета**. Описи портрета могли створювати переважна більшість опитуваних дітей. Під час портретної характеристики вони розкивали колір очей, губ, колір і довжину волосся. Наприклад: *«Дівчинка з блакитними очима. Щічки – рожеві. Волоссячко – коричневе і довге. Губки теж – рожеві»*. Деякі з дошкільників в процесі виконання завдання описати портрет, окрім вищезазначених частин обличчя, ще характеризували ніс, вії і навіть колір шкіри: *«Вії – чорненькі, носик – маленький такий і в крапочку тут на носіку»*. Лише деякі діти обмежувалися констатацією: *«Вона красива така дуже»*.

Описуючи інтер'єр, більшість опитуваних свої висловлювання починали фразою: *Тут я бачу:...* далі вони просто називали предмети, що знаходяться в приміщенні, не даючи їм характеристики та не вказуючи на їх місцезнаходження. Опис інтер'єру, що відповідає лінгвістичним параметрам, створювали лише деякі з опитуваних дітей. Наприклад: *«Тут я бачу тумбочку. Вона стоїть в кутку, вона – червоного кольору. Вона ще дерев'яна. Тут ще є стільчики два і столик. Вони теж стоять у кутку, тільки не в цьому, а в іншому. У тумбочці – одяжка різного кольору»*.

Значно важче порівняно з описом предмета, портрета та інтер'єру давався дітям **опис пейзажу**. Більшість дітей у даному виді опису лише перераховували предмети природи: *«Тут – дерево. Там – поляна. Там ще є два дерева і тут квіточки ростуть»*. Деякі з дітей, називаючи об'єкти природи, визначали їх властивості: колір, місце знаходження, форму: *«Це красива поляна. На ній росте багато красивих дерев. Вони всі зеленого кольору. І листочки в них теж зелені. А стовбур –*

коричнюватий трішки. Квіточки різнокольорові. Їх тут дуже багато. У них листячко красивої форми і теж зелене». Невміння дітей передати в мовленні форму предмета, його якісну характеристику призводило до того, що вони замінювали її словом «красиве».

Найважче дітям цього віку було **описувати натюрморти**. Так, лише одиниці з опитуваних дітей змогли назвати декілька ознак натюрморту. Наприклад: *«Квіти по бокам»*. Решта опитуваних не здатні були відтворити в даному виді опису особливої композиції зі сприйманих предметів. Вони або перераховували їх, або ж узагалі відмовлялися відповідати.

Описи дії та описи стану людини в дитячих висловлюваннях виокремити зазвичай неможливо. Лише в поодиноких випадках респонденти висловлювалися, наприклад, таким чином: *намазує маслом, заплетені в косичку, стоїть передніми лапами(дія), стоїть здивовано(стан людини)*.

Результати досліджень дитячих висловлювань-описів свідчать, що дітям 5-6 річного віку найлегше вдається описувати предмет, давати йому характеристику. Більші труднощі виникають у них під час побудови описів пейзажу та інтер'єру. І майже всі діти, за винятком окремих (3%), нездатні скласти описи натюрморту, дії та стану.

Розглядаючи відмінність описів за картинкою та за безпосереднім сприйманням об'єкта, можна стверджувати, що види дитячих описів за картинкою є зазвичай об'ємніші та досконаліші, ніж за безпосереднім сприйманням об'єктів, що описуються. Звичайно, найбільшими за обсягом є описи предмета, а найменшими – описи натюрморту, дії та стану людини. Дитячі описи, створені під час безпосереднього сприймання об'єктів, не мають такої кількості описуваних деталей, які відтворює дитина, в описах за картинкою.

Аналізуючи дитячі висловлювання-описи за картинкою, ми встановили, що переважна більшість респондентів будують їх, використовуючи порівняння. На початку опитування ми не ставили завдання аналізувати порівняльні описи. Проте в процесі з'ясувалося, що діти 5-6 річного віку краще помічали характерні ознаки предмета під час порівняння його з іншими предметами. Висловлення ставали більшими за обсягом, змістовнішими, деталізованішими, насиченими визначеннями.

У порівняльних описах дітей переважало почергове порівняння: *«Том – кіт, а Джері – миша. Джері – маленький, а Том – великий. Мишка коричнева, а Том – сірий. Мишка їсть, а Том намазує на хліб»*. Діти порівнювали протилежні ознаки і поєднували їх з відповідними персонажами.

Порівнюючи дві іграшки, діти виокремлювали лише їх відмінності й описували їх таким чином: *«В українки – віночок, а в українця – шапочка. В українки – плахта в кубиках. Кубики бувають в неї червоні і зелені. А в українця – пояс. ...Шаровари чорні»*.

Зустрічалися випадки коли діти в процесі порівняння спочатку описували одного героя, а потім – іншого: *«Одне оленя коричневе з сірими копитцями. А в мамі тут таке сильно ярко-коричневий. А тут (показує) – світло-коричневий. І тут біло-коричневий животик в неї і*

тут копитця сірі, а тут темно-сірі. А маленький – низький, в нього нема ріжок. Він такий оранжевий, світло-коричневий». Як бачимо, у порівняльних описах респондентів не спостерігається завершального речення, яке свідчить про відсутність елементарних знань про особливості будови тексту, тому що немає літературних унормованих зразків-описів для наслідування.

2) Обсяг дитячих висловлювань-описів. Аналіз дитячих описових висловлювань дав можливість з'ясувати: Деякі з дітей склали описи, які містять лише від 3 до 9 повнозначних слів. У третини опитуваних дітей в описах налічувалося 10-20 слів. У деяких дітей описи були побудовані з використанням 20-29 слів, у чверті опитаних – 30-50 слів. І лише у незначній кількості шестирічок в описах уживалося 60-90 повнозначних слів. За статистичними даними, більшість дітей у середньому використовувало від 10 до 50 повнозначних слів.

Оскільки тільки за кількістю слів неможливо повністю з'ясувати повноту обсягу опису як функціонально – смислового типу мовлення, ми додатково виокремили словосполучення та речення, які використовують діти у своїх описах. З'ясувалося, що в майже половини респондентів налічувалося від 1 до 6 словосполучень. Інша половина опитуваних використовували у своїх описах від 7 до 15 словосполучень, які найвиразніше відображають характерні ознаки опису. І лише в деяких дітей 6 річного віку нараховувалося у висловлюваннях 16-25 словосполучень, що доцільно використовувати в описових контекстах.

Переважає більшість дітей у власних висловлюваннях поєднували 5-6 речень, які склалися з одного – трьох слів. Наприклад: *«Вовк. Очі чорні з білим. Зубатий такий...».* Деякі діти будували описи, використовуючи при цьому 2-4 речення. Незначна кількість респондентів утворювали описи, які склалися з 2-3 речень: *«П'ятачок і Вініпук. На Вініпуку червона жилетка, а сам він жовтий не як усі ведмеді – коричневі. П'ятачок – ярко розовий з якоюсь тут маєчкою, і вуха такі, наче б то у зайця».* І лише у поодиноких випадках у висловлюваннях описового типу зустрічалося 7-12 речень, які були доречними саме в описах. Наприклад: *«Тут вовк і красна шапочка. Вовк сірий із голубими штанами і коричневою кофтою з білими обведеними полосками. А Червона шапочка в червоній шапці. В неї волоси жовті. Вона в корзині несе гриби і в неї коричневі тапочки а голуба юпочка в полосочку білу і тут такі хрестики стоять. Носик. Ротик носик такий нормальний. Ротик червоний. Язик там і щічки. Очі голубі, а тут навкруги таке біленьке. Є брови і реснички».*

Як бачимо, діти цього віку намагалися при побудові власних описових висловлювань використовувати 20-40 повнозначних слів, об'єднуючи їх у 7-15 словосполучень, які є будівельним матеріалом для опису із 5-6 речень.

3) Кількість мікротем та ступінь їх розгорнутості. Визначаючи кількість мікротем, що наявні в дитячих описах, ми встановили, що більшість дітей 6-річного віку у власних висловлюваннях використовували лише одну мікротему. Наприклад, коли дитина, продукуючи опис, характеризувала лише зовнішній вигляд предмета, не звертаючи увагу на

його місцезнаходження, чи на дії, які стосуються цього предмета, то в даному висловлюванні була одна мікротема: *Він зроблений із шерсті, жовтого кольору. У нього кругла голова, схожа на м'яч. Руки овальні, ноги овальні. Колобок круглий, м'який.* (Іра С. 5 р.) – опис зовнішності. У деяких дітей узагалі неможливо було виділити жодної мікротеми.

У третини респондентів у описах налічувалося по дві мікротеми. Наприклад: опис дії і опис зовнішнього вигляду: *У мене є котик. Він любить рибку. Грається зі мною мішкою. Я тягну мішку, а він бігає за мішкою.* (1 мікротема – опис дії) *Він – біленький. На голівці трошки крапочки чорненьких, а сам весь – біленький.* (2 мікротема – опис зовнішнього вигляду) Ці мікротеми – автономні, їх легко можна поміняти місцями без утрати змісту в цілому.

І лише окремі шестирічки були здатні створювати описові висловлювання, що містять три і більше мікротем. Діти 5-6 років такі висловлювання складали за умови, коли їм ставили додаткові завдання типу: Розкажи, що ти бачиш на малюночку? Яке воно? У що одягнені персонажі? Де вони знаходяться? Чим займаються?

У цьому випадку, описуючи картинку, діти висловлювалися таким чином: *Вініпук збирає квіти з П'ятчком.* – (опис дії – 1 мікротема) *Вініпук – одітий в червону кофту. П'ятчок ... в нього тут полоски* – (опис зовнішності – 2 мікротема). *Він збирає квіти кольору білого, жовтого, червоного, фіолетового, світлорозового, вони відрізняються кольором* (опис пейзажу – 3 мікротема). *Він* (показує на Вініпука) *жовтий* (опис зовнішності – 2 мікротема) . *Дерева в них зелені листочки. Стовпики коричневі. Камні. І тут (показує) камні. І земля коричнева, світла* (пейзаж – 3 мікротема). З вищенаведеного прикладу видно, що дитина описувала: 1) зовнішній вигляд кожної із тварин, 2) не характеризувала, а лише називала процес їхньої діяльності та 3) зовнішнє середовище, у якому вони перебувають. Отже, у цьому прикладі виділяється три мікротеми.

В описах за безпосереднім сприйманням три мікротеми були наявними лише за умови стимуляції висловлювання дитини навідними запитаннями педагога. Наприклад: **Вихователь:** *Який зайчик?* **Дитина:** *Маленький. Красивий.* **В:** *Що він робить?* **Д:** *Сидить* **В:** *Де сидить зайчик?* **Д:** *На пеньочку.* **В:** *Що біля нього там є?* **Д:** *Квіточки.* **В:** *Які?* **Д:** *Красиві.* **В:** *Який зайчик? Які в нього вушка, ротик?* **Д:** *Розові.* **В:** *Довгі чи короткі?* **Д:** *Довгі.* Як видно з вище приведенного прикладу, за допомогою запитань педагог домагається, по-перше, опису зовнішності зайчика, по-друге, опису навколишнього середовища, по-третє, опису дії. Таким чином досягалось збільшення обсягів мікротем в описах дітей.

4) Інформативність дитячих описів. Якісними показниками інформативності є насиченість описовою інформацією, точність, виразність, повнота, деталізованість, змістовність. Аналіз описів щодо їх інформативності дає змогу зазначити, що дитяче мовлення характеризується обмеженістю інформації, що підлягає передачі. Вони здебільшого описували ті частини предмета чи предмети в цілому, що мали яскравий контрастний колір, чітко виражену форму, тобто всі ті ознаки, що впадали в очі дитині. Усі інші ознаки вони або тільки називали,

або взагалі не згадували про них у своїх висловлюваннях. Наприклад: *«Кім сирій. Очі зелені, а руки білі»*.

Так, описуючи зовнішній вигляд людини, діти характеризували очі, брови, волосся, а тулуб, руки й ноги (а в тварин чи казкових героїв відповідно лапи) залишалися поза увагою. Більшість із дітей помічали вищезазначені ознаки тільки після запитання: *У що одягнений? У такому випадку вони висловлювалися таким чином: «Великий ведмедик одягнений в розову кофточку, біла рубашечка та зелена безрукавка і зелені штани»*. Стислість викладу думки відбувалася тому, що основний масив дитячих описів мав примусовий характер.

Аналіз засвідчив, що діти також здатні розгорнуто описувати предмети, але тоді їхнім висловлюванням була притаманною необґрунтована паузність: *«Нова кроватка двохповерхова. В мене в кімнатці стоїть ... У кроватки є одяло, матрац, подушечка, простинка. Є аж два столики. Один для братика, що там його книжки. Один для ... що в мене там іграшки лежать»*. Характерна для більшості подібних описів ситуативність негативно впливала на інформативність висловлень дошкільників. З дитячих висловлювань зрозуміти інформацію міг тільки той, хто володів ситуацією, яку намагалися відтворити в описі дошкільники. Наприклад, при виконанні завдання описати інтер'єр кімнати, де проживає дитина (завдання ставилося й виконувалося безпосередньо в домашніх умовах), дівчинка склала таке висловлювання: *«Там квітки стоять ось такі красиві із мамкою ми посадили на городі. Сапали там на городі і в кімнаті стояли квіточки з вазонами. І ходили на базар учора. Так мамка мені купила тоді ляльку так я ходила з нею....вона плаче ще дужче...»*.

У більшості випадків у висловлюваннях дітей 5-6 років насиченість описовою інформацією різко зменшувалася за рахунок того, що не повністю розгорталися композиція й особливості змісту опису як функціонального типу мовлення. Замість того, щоб давати характеристику предметам, діям, явищам, діти висловлювали своє ставлення до них, напр.: *«Це моя улюблена іграшка ... це собачка (показує). Я її дуже люблю»*. Від цього втрачалася не тільки інформативність, а й збіднювався змістовий бік висловлювання, а відтак – не створювались передумови для визначення й відображення якостей та властивостей названого предмета.

Специфічною особливістю описів дітей, що негативно проявлялася в точності та повноті дитячих висловлювань, збіднювала їх, є те, що вони під час опису окремого предмета, картини, пейзажу, інтер'єру обмежувалися лише перерахуванням предметів чи об'єктів, які безпосередньо сприймалися, удаючись до «віддзеркалення» їхніх властивостей, особливостей, якостей, місця знаходження, способів їхньої діяльності, тобто того, що є підґрунтям цього типу мовлення.

5. Композиція дитячих описів. Основними особливостями композиції опису – одного із функціонально-сміслових типів мовлення є наявність у ньому основних частин тексту: 1) початкова частина (де називається предмет чи дія, яка описується), 2) основна частина (де передаються основні ознаки та якості предмета, що описується в цілому

та окремих його частин) та 3) кінцівка (де зазначається загальне, підсумкове відношення до предмету). Ураховуючи попередньо зазначені ознаки складного синтаксичного цілого, нами були виокремлено особливості дитячих текстів – описів. Так, майже у половини дітей 5-6 річного віку в описових висловлюваннях була відсутня початкова фраза. Наприклад: *«Вона зроблена з різини. У неї красне плаття, на платті розові бантики. Волоси жовті, довгі, хвилясті. На голові розовий бантик. Вона дуже красива. Я люблю гратися з Дюймовочкою»* (опис Дюймовочки, Іра Коваль, 6 років).

Більшість опитуваних використовували початкову фразу, але майже в усіх них в описах було відсутнє завершальне речення. Наприклад: 1) під час виконання завдання скласти опис казкової події, що зображена на картинці, дитина висловлювалася так: *«Вовк і Червона Шапочка. Вовк сірий, у нього багато зубів. У нього замість пояса – віршовка. Він одягнений в жилетку і штани. Дівчинка. В неї червона шапочка, червона жилетка. Ось тут (показує) синє, а ось тут – біле. В неї голубі очі, червоний рот, рожеві щоки, брови коричневі, волоси жовті, носки в полосу. Тут красні, тут білі і коричневі»*. І лише деякі респонденти відображали в описових висловлюваннях усі особливості композиції тексту, тобто такі, що мають початкову частину, основну частину та кінцівку. Наведемо приклади висловлювань такого типу: *«Це клоун. Він дерев'яний. Голова у нього кругла, ніби приплеснута. Синій тулуб будто овальний. Ноги на підставці. На голові у клоуна красна шапка, схожа на ракету. Він яскраво розкрашений і веселий. Мені він дуже подобається»* (Оля К. 5 р.). У деяких з них була виявлена здатність будувати тексти на основі безпосереднього сприймання описуваного об'єкта, а в інших шестиричок – описи на основі сприймання зображень на картинці. Наприклад: *«Тут казка про Машу. Маша у кроватці лежить, а ведмеді... Маленький ведмедик показує їй, що вона трохи поламала його стільчик. А ця, а мама цього маленького ведмежа вона з мискою стоїть така, як здивована, але всміхається. Татко цього маленького ведмежа теж всміхається і здивований такий. Тут я бачу квіточки, свічку, книжку.... Яблуко, годинник... ще годинник. Потім ключі, картину мітлу, мішок. Тут щось (показує) таке непонятне і ванночки. Потім якась цукорниця. Це дуже красива картинка. Вона мені подобається»* (опис інтер'єру, Оля Р., 6 р.).

Розглядаючи структуру дитячих висловлювань описового характеру, ми проаналізували різні їх види та з'ясували, що до різних видів опису дитина одбирає відповідну їм структуру. І кожен з таких описів має свої характерні особливості будови.

Усі компоненти складного синтаксичного цілого здебільшого були наявні в таких видах опису, як опис портрета та характеристика предмета, у яких опитуваний називав предмет опису – початкова частина, описував його якості та властивості – основна частина та робив висновки щодо загального враження від предмета, що описувався, – заключна частина.

Основна частина була наявна майже в усіх видах дитячого опису, але кожна з них мала свою специфіку. Так, в описі інтер'єру в основній

частині діти просто перераховували предмети, які вони спостерігали, замість того, щоб давати їм елементарну характеристику. Наприклад, при виконанні завдання описати предмети, що знаходяться в кімнаті, респондент висловлювався таким чином: *«Тут я бачу столик, два стільчики, кровать. Тут ще тумбочка є»*. Подібну основну частину ми можемо спостерігати і в описі натюрморту: *«Стіл . Квітки. Ваза. Яблука і там ще виноград»*.

В описах предмета у деяких дітей використовувалася лише основна частина: *«В котика голубі очі. Він лазить по гілках. В нього шерсть пушиста. В нього є лапки, на яких він сидить. Він в сіро-білому вигляді. Стоїть на заборчику. У нього очки зелені, ротик червоний. На чому він сидить - це чорне, на заборчику передніми лапами»*.

В описах пейзажу основною частиною був перелік предметів природи та їх характеристика за кольором: *«Дерева – зелені. Листочки – трішки жовті, а то всі зелені. І там ще травичка теж зеленого кольору»*.

Щодо наявності початкової частини в різних видах описів, то в натюрморті, пейзажі, інтер'єрі її виокремити з основної частини було досить складно. У більшості даних контекстів вона просто була відсутньою. Діти починали своє висловлювання відразу з характеристики окремих предметів.

В описах портрета, предмета та їх характеристики діти 5-6-річного віку називали предмет опису і відразу ж переходили до основної частини. Наприклад: початкова частина – *Це котик*. Основна частина – *В нього очки – голубенькі...*

Щодо наявності завершальної частини, то в описах інтер'єру, а також натюрморту, пейзажу спостерігалася відсутність завершального речення. Наприклад: *«У кімнаті є крісло. Такий столик, а на столику там іграшки стоять. Там і диван є, два крісла. На одному кріслі сидить один зайчик, а на другому ведмедик із соскою. А на дивані сидять іграшки і на верху на дивані сидять іграшки»*.

Під час характеристики предмета, опису портрету теж помічалася тенденція опускати кінцівку: *«У мене є лялька. Так вона говорить. Каже папа, мама. В неї очі – сині, розовий костюмчик. Очки – чорненькі (про вії), ротик – червоненький. А носик – чорненький теж. В неї личко – грязеньке»*. Така частина дитячих висловлень характеризувалася незавершеністю. Майже всі діти обривали свої висловлювання, не закінчивши основної думки і не зробивши висновки всьому сказаному. Лише деякі з шестирічок використовували у власних висловлюваннях завершальну фразу, яка підводила підсумок усьому сказаному раніше, типу: *Вона мені дуже подобається*.

Що стосується опису дії, то цей вид опису вони не вживали узагалі, а лише могли охарактеризувати дію синтаксичною формою за запитанням вихователя: **В:** *Як бігає?* **Д:** *Бігає швидко*. Це є результатом того, що діти більше звикли передавати послідовність дій в розповідях, а навичок характеристики цих дій в описі вони не мають, вони ще не склалися.

6. Синтаксис зв'язного цілого (граматичні способи між фразового зв'язку). Під час аналізу синтаксису зв'язного цілого описового

характеру дітей шостого року життя ми насамперед намагалися визначити, які граматичні способи міжфразового зв'язку діти зазвичай використовують у своїх висловлюваннях-описах.

У ході аналізу з'ясувалося, що в описах третини дітей шестирічного віку складові частини тексту логічно й синтаксично не були взаємопов'язані. Частіше це було звичайним перерахуванням конкретних зовнішніх ознак: *«Тут – сіреньке у мишки. Голубеньке ще. Мишка сірого кольору»*. Іноді діти просто обмежувалися назвами самих предметів, без їх характеристики, а при цьому було важко визначити способи їх зв'язку: *«Це котик. Це собачка. Це дерево, а ось ліс. У лісі зайчик»*.

Поширеним явищем у мовленні шестирічок було застосування займенників для зв'язку речень описового контексту. Наприклад: *«Це собачка. Вона вся в шерсті. Голова у неї кругла, і ніби трішки витягнута. Тулуб коричневенький такий будто овальний. Ноги її довгі і всі в шерсті. У собачки на голові є вушка такі гоструваті трішки. Вона яскраво розкрашена і весела»*. У даному описі головний герой – клоун замінювався автором займенниками – *вона, у неї, її, вона*.

Часто для поєднання речень дітьми використовувалися лексичні повтори. Як правило, це – велика кількість однотипних конструкцій, які виникали внаслідок поєднання однотипних лексичних груп за допомогою інтонаційного ряду. Наприклад: *«Ведмедик – біленький. Носик – чорненький. Очки – чорненькі. Ротик – червоний, а сам – біленький»*.

Іноді в дитячому мовленні під час створення опису спостерігався зв'язок між реченнями в тексті за допомогою прийменниково-відмінкових форм. Наприклад: *«Це зайчик. У зайчика у ручці... лапці – морквинка. На зайчику біла шубка і рукавички. Мені подобається цей зайчик»*.

Можливою в дитячих описах була й заміна назви предмета його синонімами. Наприклад: *«У мене є дівчинка. Сестричка моя. Її звали Оленка. Вона ще маленька дитинка, але дуже гарна»*. У цьому прикладі дитиною використовувалися синонімічні заміни: *дівчинка – сестричка – Оленка – дитинка*. Ці слова в даному контексті виступали синонімами.

У поодиноких випадках описовому мовленню респондентів був характерним зв'язок між реченнями в тексті за допомогою числівників. Наприклад: *«Ось тут стоїть одне оленятко. Друге оленятко стоїть там під деревцем»*. Як бачимо з даного випадку, дитина поєднувала числівник із іменником, до якого він відносився.

Частини складного речення більшість дітей поєднували за допомогою сполучників (*і, а, але*); а також вказівних займенників (*цей, той, тут, там*). Деякі з них під час опису предметів вживали лише вказівні займенники: *«Тут таке (показує очі), ... а тут таке. У цього тут (показує на одяг) таке, ... а у цього таке»*. І лише окремі діти для поєднання частин складного речення використовували прислівники (*наче, неначе, нібито*): *У мене дома є лялька. Вона – красива, наче принцеса – красива така*.

7. Синтаксичні особливості дитячих описів (словосполучення та речення). Для аналізу синтаксичної будови описів, що здатна створити дитина 5-6-річного віку, та визначення особливостей мовного змісту, що притаманний описовим висловлюванням дітей цього віку,

необхідно було також з'ясувати, які види словосполучень та речень найчастіше зустрічаються в дитячих описах, а яких вони у своєму мовленні майже не вживають.

Так, будуючи описи, половина дітей 5-6-річного віку використовували іменні словосполучення з прийменником (*кофта в полосочку, дівчинка в платті*). Інші діти користувалися під час створення висловлювання-опису прикметниковими словосполученнями з прийменником (*сіре з білим плаття*). Окремі діти намагалися побудувати опис, використовуючи прислівники: *бігає швидко, сидить рівно*. Інші види словосполучень, що служать для побудови опису, в дитячому мовленні або взагалі були відсутніми, або ж зустрічалися в поодиноких випадках.

У більшості простих речень, які створювали діти, прикметники зустрічалися в ролі іменного складеного присудка. Наприклад: *Кофточка – біленька. Фартушок – жовтий з білим*.

З усіх проаналізованих дитячих описів четвертина були побудовані у формі складних речень. Із них половину складали складносурядні речення і половину – складнопідрядні речення.

У складносурядних реченнях, що використовувалися для створення опису, шестилітки найчастіше вживали сполучник «і». Наприклад: *«Котик чорненький, і він у мене заводний»*. Сполучники «а» та «але» – майже не використовувалися.

Головні та другорядні члени речення діти вживали в описах таким чином. Підметом у переважній більшості їхніх описів виступав іменник або вказівний займенник. Іноді зустрічався особовий займенник.

У ролі присудка лише в деяких речень виступало дієслово. У більшості випадків діти вживали прикметники, що були іменними частинами складеного іменного присудка, напр.: 1) *«Я люблю свого котика. Він – руденький, мордочка у нього – біленька. Носик – коричневий»*, 2) *«В мордочці носик – чорний. Брови – чорні, очі – чорні, білі й сірі»*.

Означення в мовленні шестирічок зустрічалися нечасто і стояли, як правило, у постпозиції по відношенню до означуваного слова: *лялька з очима – голубими*.

Додатки в описах дошкільників, зазвичай, виражалися іменником: *намазує маслом, вкрита покривалом*; чи іменником у поєднанні з прийменником: *стоїть з мискою, миска від яблук, бантик у мишки, дівчинка з мамою*.

Обставини в описових висловлюваннях дітей 6-го року життя зустрічалися у вигляді іменника з прийменником: *квіти по бокам, бабочки на платті, заплетені в косичку*; та поєднанні дієслова з прислівником: *стоїть здивовано, трохи поламала*.

У мовленні дітей поширеним явищем було висвітлення дії та її наслідку, що притаманне розповідному типу мовлення. Наприклад: *«Якщо я лялькою повертаю, то вона потім плакатиме»*. Крім того, у даному реченні була зроблена помилка при використанні видо-часових форм дієслів: *повертаю* (теперішній час), *плакатиме* (майбутній час), що ні за яких обставин не допускається в описі.

Характерною особливістю описового мовлення дітей 5-6 річного віку є невідповідність їхнього потоку говоріння лінгвістичним одиницям, які служать для вираження закінченої думки, невміння робити паузи в описових висловлюваннях відповідно до формальних меж речень. Дитячі речення – це були одиниці смислу, який вони хотіли виразити, передати. Вони не співпадали з мовним стандартом. Діти висловлювалися без пауз між окремими частинами висловлювань до тих пір, доки вони не сказали усе, що хотіли виразити. Наприклад: *«Червона шапочка. Шапочка червона, а волосся довге а волосся коротке жовтого кольору, а очі великі, а мордочка біла, а язичок червоний, а футболочка синя і біла, а жилетка червона і біла, а плаття в неї цей голубе і біле»*. Це свідчить про недостатній розвиток усного мовлення, його інтонаційну нероздільність, недосконале володіння мовними одиницями.

8) Адекватність лексико-граматичних засобів дитячих висловлювань мовним нормам опису. За рахунок уже засвоєних речень, які не характерні для опису, деякі діти помилково намагалися побудувати описовий текст (дати характеристику персонажа твору), але насправді неусвідомлено переходили на функціонально-смысловий тип мовлення – міркування, пояснюючи, чому саме ці ознаки притаманні даному предмету. Наприклад: 1) *«Червона Шапочка – хороша, бо вона – дівчинка, а Вовк – поганий, бо він – вовк»* 2) *«Я люблю свою білочку тому, що у неї пухнастий хвостик»*.

Окремі від загальної кількості опитуваних дітей, не закінчивши процес опису предмета чи інтер'єру, не висловивши суджень про них, починали розгортати послідовність дій із цим предметом, а отже, неусвідомлено переходили до використання синтаксичних конструкцій, що притаманні розповіді – одному із функціонально-смыслових типів мовлення. Наприклад: 1) *«Мою ляльку звать Оксанка. Вона держе в руках пузирик. І він якось хотів... З колясочки упав. Перекинулась колясочка і він відразу впав на долівку. Дівчинка його підняла і він їй дуже сподобався»*. 2) *«Котик у мене добрий. Я з ним люблю гратися в піжмурки. Спочатку я ховаюсь, а потім – він»*.

Діти помилково використовували в описах складнопідрядні речення з підрядними часу: *«Вона (качечка) мені дуже подобається. Коли я з нею купаюся, вона разом зі мною плаває»*, умови: *«Карлсон мені подобається. Якщо його натиснути на животик, він сам літає»*, причини: *«Я люблю свого зайчика, тому що мені подарували його на день народження»* та з підрядними з'ясувальними: *«Мені подобається дружити з Катєю тому що з нею цікаво дружити»*. Такі види речень не притаманні опису, оскільки за їх допомогою неможливо розкрити ознаки і властивості предметів і дій.

Під час створення описового тексту респонденти використовували прості речення з однорідними членами, які з лінгвістичної точки зору не утворюють описи. Наприклад: *«На столі лежали зошити, ручки, кольорові олівці та альбом для малювання»*. Діти ж були схильними до опису іграшок, тварин саме за допомогою однорідних присудків: *«Автомобіль повертає й світить»*. Рідше з метою опису вони використовували однорідні підмети (Наприклад: *«У ляльки блакитні очі і*

чорні вії»), однорідні додатки (Наприклад: «Мені подобаються у нього очі і брови») та означення (Наприклад: «У собачки лапки сірі й біленькі»).

Під час опису діти не використовували багатьох видів речень, які вкрай необхідні для створення цього функціонально-смыслового типу мовлення. Серед них: **номінативні:** («Тисяча дев'ятсот дев'яносто перший рік. Ранок. Дощ і вітер»); **безособові речення зі значенням стану в природі:** («Серпень місяць. Тихо, сухо, передсвітанкова година»); **безособові речення типу:** («Мете», «Морозить»); **еліптичні:** («Двір у нього на посаді був невеликий, на городі одне дерево з грациним гніздом, але ворота у дворі нові») тощо.

Для складання описового тексту діти майже не використовували і словосполучень, що служать для створення опису, в основі яких лежить граматичний зв'язок керування. Це, наприклад, такі, що означають: приналежність (*плаття сестри, крило птаха*); суб'єкт дії (*розповідь людини, крик півня, плач дівчинки*); носія ознаки (*свіжість повітря, любов мами, дружба товариша*); визначальні відношення (*картина з дерева, стеля під дуб*).

Як бачимо з вище приведеного аналізу, досить часто діти 5-6 років вживають синтаксичні конструкції не за функціональним призначенням. Це, як правило, – речення, які не використовуються для побудови опису. І навпаки, ті синтаксичні одиниці, які доцільно було б ужити дітям під час створення описових контекстів, у їхніх описових висловлюваннях були відсутні.

Отримані результати дослідження описового мовлення дітей відповідно до комунікативного критерію наведені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Рівні сформованих навичок для опису дітей старшого дошкільного віку за показниками комунікативного критерію

Критерій	Показники		РІВНІ			
			Високий	Середній	Низький	Стадія формування
КОМУНІКАТИВНИЙ	Вид	К.Д %	20	31.2	29.6	19.2
	Обсяг	К.Д %	5.6	51.2	27.6	15.6
	Кількість мікротем	К.Д %	3.2	32	59.2	5.6
	Інформативність	К.Д %	13.6	24.8	27.2	34.4
	Композиція	К.Д %	7.2	27.2	43.2	22.4
	Синтаксис зв'язного цілого	К.Д %	2.4	25.6	48	24
	Синтаксична будова висловлювання	К.Д %	9.6	25.6	33.6	31.2
	Адекватність	К.Д %	5.6	20	32	42.4

Отримані дані досліджень розподілялися відповідно до рівнів сформованості навичок дітей створювати описи різних видів: високий, середній, низький, стадія формування. Опишемо їх.

Високий рівень сформованості навичок будувати описи різних видів. Діти, описові висловлювання яких відповідали мовно-структурним особливостям опису. За обсягом вони становили 6-8 речень, які склалися із 7-10 слів. У дітей цього рівня висловлювання-описи налічували у своєму складі дві і більше мікротем. В описах вони дотримувалися композиції пропонованого виду висловлювання. Їхні описи характеризувалися високою інформативністю і насиченістю різними синтаксичними конструкціями. В процесі складання тексту-опису використовували у мовленні саме ті мовні засоби, які є характерними для опису як одного із функціонально-сміслових типів мовлення. Діти із високим рівнем сформованості будували свої висловлювання, використовуючи різні доречні типи зв'язку між частинами складного синтаксичного цілого.

Середній рівень сформованості навичок будувати описи. Діти, які намагалися висловлюватись у формі опису, але зазнають труднощів, оскільки недостатньо володіли його структурою, тому подекуди переходили на розповіді і зрідка на міркування. Обсяг їхніх висловлювань складав 5-6 речень. Виокремлювалися 1-2 мікротеми та використовувалися лише деякі мовні засоби, що служать для створення опису. Їхні тексти-описи характеризувалися еліптичністю, ситуативністю, збідненістю змісту. В описах вони перераховували предмети і подекуди давали їм характеристику.

Низький рівень сформованості навичок побудови тексту-опису. Діти, під час опису зазвичай переходили до розповіді. Структура їхніх описів складалася лише з основної частини без початкового речення та кінцівки. Інформативність була недостатньою, оскільки вони лише перераховували предмети, або деталі предметів, не характеризуючи їхні якості. Їх описи були збіднені за змістом (1 мікротема, 1-2 речення або 5-6 слів), недостатні за кількістю, а головне за якістю дібраних мовних засобів. Їхні висловлювання характеризувалися ситуативністю, надмірною паузністю.

Стадія формування навичок. Діти, які будували лише інші функціонально-сміслові типи мовлення: зазвичай розповіді; у їхніх висловлюваннях, що тяжіли до опису, лише перераховувалися предмети, що знаходилися на картинці, але тільки за умови безпосереднього її сприймання. У висловлюваннях-описах нараховувалося 1-2 речення, які склалися із 2-3 слів; у них неможливо було виділити жодної мікротеми. Композиція включала в себе лише початкову частину або кінцівку. Інформативність описів була відсутня. Бракувало необхідних для створення повноцінних описових висловлювань мовних засобів.

Використовуючи визначені особливості різновидів описових текстів, та враховуючи результати аналізу дитячого мовлення у формі опису, пропонуємо деякі методичні рекомендації щодо формування мовленнєвих умінь дітей 5-6 річного віку створення цього типу монологу.

Отже, для навчання дітей опису та розвитку їхнього монологічного мовлення на нашу думку доцільно використовувати спеціальні методи, зокрема такі:

1) Методи введення граматичних форм – сприйняття осмислення значення змісту словосполучень і речень. Це методи – взаємопов'язані дії педагога і дітей, що спрямовані на усвідомлення повідомлення, яке наявне в реченні, на осмислення логічних зв'язків реальності, що виражені за допомогою словосполучення. До них можуть бути віднесені: мовні вправи, дидактичні ігри на осмислення значення фразеологізмів, метафор, синонімів, антонімів; спостереження над різними видами описових текстів, читання художніх текстів з наступним виокремленням у них описів.

2) Методи активізації описових синтаксичних конструкцій та збагачення усного мовлення (говоріння) дитини словосполученнями та реченнями. До цих методів доцільно віднести такі: дидактичні ігри, метод аналогії, мовні вправи.

3) Методи активізації побудови дитячих висловлювань. Це методи активного вправлення дитини у побудові описових контекстів, які сприяють розвитку опису, як функціонально-смиислового типу мовлення, активізують розумову діяльність та творчість дошкільника. Вони поділяються на дві групи: репродуктивні та творчі.

Під час навчання дітей 5-6 річного віку складати тексти-описи з метою розвитку зв'язного мовлення на нашу думку слід надавати перевагу таким організаційним формам: урок, заняття, екскурсія, екскурсія-огляд, вікторини, змагання, дидактичні ігри.

Для зацікавлення і урізноманітнення занять, що мають на меті навчити дітей складати описи, слід використовувати такі засоби: явища природи, предмети побуту, макети тварин і чучела, воскові фігури, картинки, слайди, цікаві фото, а також дидактичний матеріал: загадки, прислів'я, казки, приказки; мовний матеріал: словосполучення, речення, тексти.

Засвоєння вищеперерахованих особливостей опису як функціонально-смиислового типу мовлення дасть можливість педагогу, по-перше, досконало володіти методичними основами розвитку мовлення дітей та основі опису, по-друге, навчитися самому вільно користуватися багатством мовного матеріалу для створення описових контекстів та навчити дітей будувати яскраві монологічні висловлювання описового типу, розвиваючи їхнє монологічне мовлення та мислення, по-третє, у педагогічному процесі буде забезпечене продуктивне вирішення завдань наступності в розвитку монологічного мовлення дитини між двома ланками освіти: дошкільною та початковою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калмикова Л.О. *Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: Психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти: Навч. посіб. для студ. ВНЗ.* / Л.О. Калмикова / – К.: НМЦТВО, 2003. – 300 с.
2. Калмикова Л. О. *Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку: монографія.* / Л.О. Калмикова, Н.В. Харченко, С.Д. Дем'яненко, Л.А. Порядченко / К.: «ПП Медведєв», 2007. – 304 с.
3. Ладыженская Т.А. *Об изучении связной речи детей, поступающих в школу / Характеристика связной речи детей 6-7 лет: Сб. науч. тр. / Под ред. Т.А. Ладыженской / – М.: Педагогика, 1979. – С. 6-29.*
4. Нечаева О.А. *Функционально-смысловые типы речи (описание, повествование, рассуждение) / О.А. Нечаева / – Улан-Удэ, 1974. – 214 с.*